

Araştırma Makalesi / Research Article

**ŞEYH AHMED SENUSİ VE MUSTAFA KEMAL:
YAZIŞMALAR VE İŞ BİRLİĞİ***

Nagehan ELEMANA**

Öz

Kuzey Afrikalı bir tarikat şeyhi olan Şeyh Ahmed Senusi, Milli Mücadele'ye katılmış ve bir din adamı olarak toplumun örgütlenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu süreçte Mustafa Kemal ile çeşitli konularda birbirlerine çok sayıda telgraf ve mektup göndererek haberleşmişlerdir. Dolayısıyla çalışmanın temel kaynaklarını Şeyh Senusi'nin Türkiye'de bulunduğu tarih aralığındaki arşiv belgeleri oluşturmaktadır. Bu belgelerin büyük çoğunluğu daha önce yayımlanmamıştır. Bu nedenle çalışma, tarihsel literatüre önemli bir katkı sağlayacaktır. Tarih metodu kullanılarak, sondaj yöntemiyle konu detaylı ve derinlemesine bir incelemeye tabi tutulacaktır. İkili arasındaki yazışmalar, Mustafa Kemal'in Milli Mücadele sürecinde bir din adamı ile kurduğu ilişkiyi yakından gözlemlememize olanak sağlamaktadır. Ayrıca Müslüman bir toplumun örgütlenmesinde din adamlarının ne kadar etkin bir rol üstlendiğini ve Milli Mücadele'nin seyri ve sosyokültürel dinamikleri açısından ne kadar önemli olduğunu da bir kez daha göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Milli Mücadele, Din Adamları, Tebrik, Mahsub-u Umumi, Taziye.

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır.
There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.
Bu çalışma yazarın 2020 yılında Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde tamamladığı "Milli Mücadele Dönemi'nde Anadolu'da Şeyh Ahmed Senusi (1918-1924)" isimli doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr., (nagehanelemana@yandex.com), (Orcid: 0000-0002-0033-8082).

SHEIKH AHMED SENUSI AND MUSTAFA KEMAL: CORRESPONDENCE AND COLLABORATION

Abstract

Sheikh Ahmed Sanusi, a North African sect leader, actively participated in the War of Independence and played a crucial role in organizing society as a cleric. Throughout this period, they maintained communication by exchanging numerous telegrams and letters on various issues with Mustafa Kemal. Therefore, the primary sources for this study consist of archival documents from the time when Sheikh Sanusi was in Turkey. The vast majority of these documents have never been published before, making this study a significant contribution to historical literature. The topic will be subjected to a thorough and in-depth examination using the historical method and the drilling method. The correspondence between the two enables us to closely observe the relationship that Mustafa Kemal established with a cleric during the War of Independence. It also underscores the influential role of the clergy in organizing a Muslim society and emphasizes its importance in terms of the course and socio-cultural dynamics of the War of Independence.

Keywords: *Turkish National Struggle, Clerics, Congratulations, Mahsub-u Umumi, Condolence.*

Giriş

Şeyh Ahmed Senusi, o dönem Trablusgarp'tan tüm İslam dünyasına yayılan Senusiyye Tarikatı'nın lideridir. Şeyh Ahmed Senusi'nin Millî Mücadele'de varlık göstermesi Kuzey Afrikalı bir din adamı olması bakımından ilgi çekici ve önemlidir.

Mustafa Kemal, Enver Bey önderliğinde Trablusgarp'a giden gönüllü subaylar arasındaydı. Şeyh Senusi ile Mustafa Kemal arasındaki tanışıklık ve dostluk Trablusgarp Savaşı yıllarına dayanmaktadır¹. Şeyh Senusi, İslam birliği projesi için Enver Paşa'nın daveti üzerine 30 Ağustos 1918'de İstanbul'a gelmiştir. İşgaller nedeniyle proje âkim kalmış ancak İtalyanların baskıları nedeniyle Şeyh Senusi'nin memleketine dönmesi mümkün olmamıştır. Memleketine dönemeyen Şeyh Senusi Millî Mücadele'ye katılmaya karar vermiştir².

Millî Mücadele'ye katıldıktan sonra Şeyh Senusi, her türlü konuyu doğrudan Mustafa Kemal'e iletmeye başlamıştır. 56. Tümen Komutanı Bekir Sami Bey'in Şeyh Senusi'nin Millî Mücadele için hizmet etmeye hazır olduğunu bildirdiği bir telgraf vardır³. Şeyh Ahmed Senusi'nin Ankara'ya gidişi maddi imkânsızlıklar nedeniyle hemen gerçekleşmemiştir. Ancak Bursa'nın işgali üzerine Şeyh Ahmed Senusi 2 Temmuz 1920 (2.7.1336) tarihinde Bursa Valisi Hacim Muhittin Bey aracılığıyla Mustafa Kemal'e Ankara'ya gelme isteğini tekrar belirtmiştir⁴. Bu telgraflar Şeyh Senusi'nin Millî Mücadele'ye kendi isteğiyle katıldığını göstermektedir. Dolayısıyla Şeyh Senusi'nin Ankara'ya Vahdettin tarafından Ankara Hükümeti ve İstanbul Hükümeti'nin arasını bulmak amacıyla gönderildiği⁵ ya da Mustafa Kemal'in daveti üzerine Millî Mücadele'ye iştirak ettiği yönündeki görüşleri yanlışlamaktadır. Öncelikle

- 1 *Hâkimiyet-i Milliye*, 27 Teşrinisani 1920, s. 1; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi, IX*, TTK Yay., Ankara, 1999, s.277.
- 2 Nagehan Elemana, *Millî Mücadele Dönemi'nde Anadolu'da Şeyh Ahmed Senusi (1918-1924)*, Mersin Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mersin, 2020, ss.40, 44, 51.
- 3 Muhittin Ünal, *Miralay Sami Günsav'ın Kurtuluş Savaşı Anıları*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1994, s.321.
- 4 Öncesinde ikili arasında bir yazışma olmuşsa da buna dair herhangi bir kayda rastlanmamıştır. Bahsedilen telgrafın metni şöyledir:
Gâyet 'aceledir te'hîri müceb-i müstevidir. Şifre kalemine 2/7/1336
Ankara'da Büyük Millet Meclisi Riyâsetine
Vaz'iyetimizin gittikçe kesb-i ehemmiyet ettiği ma'lûm-ı devletleridir. Şeyh Senusi Hazretleri buradan oraya gelmek istiyorlar ancak bu sûretle kendisinin buradan infikâkı (yerinden ayrılma) efkâr-ı 'umûmiyyede fenâ te'sîr husûle getireceği tabî'i bulunduğundan Büyük millet meclisince vücûduna lüzûm hâsıl olduğundan bahisle ve açık bir telgrafla bugün mîr-i mûmâ-ileyhin oraya çağırılması ma'rûzunuzdur.
Tertîb eyledim 2 Temmuz 1336.
- 5 Hüsametdin Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, (Röp.) Samih Nafiz Tansu), İlgi Kültür Sanat, İstanbul, 2016, s.522.

Bursa'dan Konya'ya gelen Şeyh Senusi, bir müddet Konya'da kaldıktan sonra 15 Kasım 1920'de Ankara'ya gitmiş ve gider gitmez genel vaizlik ve Irak tahtı için Aday Naibliği görevlerini üstlenmiştir.

Bu tarihten itibaren Şeyh Senusi ve Mustafa Kemal arasında çeşitli vesilelerle sürekli olarak telgraf veya mektuplar aracılığıyla yazışmalar yapılmıştır. Şeyh Ahmed Senusi mektup ve telgraflarında Mustafa Kemal için "husûsan zikr-i cemîli altın kalemlerle târîhlerde yazılmaya şâyeste olan Baş Kumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri" ve "Allah'a and ederim ki gâzi müşârîün-ileyh hazretleri cesedimdeki ruhum menzilesinden ve öz evlâdımın daha 'azîzdir'"⁶ gibi çok samimi ifadeler kullanmış, zaman zaman da aşağıdaki örnekte olduğu gibi bir paragrafı bulan övgülerde bulunmuştur.

"Yüceliklerin güneşi, gecelerin ve günlerin kameri, keveb-i sâti' (yükselen), nûr-ı lâmi', (parlayan) dehrin mümtâz insânı ve a'yân-ı 'asrın serfirâzi ve medâr-ı fahr ve mübâhâti, mecd-i a'lânın kürretü'l-'aynı, ve şeref-i iclânın gurre-i cebîni şehâmet ve himmet sâhibi, gayûr ve mukaddem kahraman aşiyânında mütemekkin arslan, evlâd-ı dîn ve milletin müdâfi'i, vatanın muhâfızı, say' ve gayretiyle ehl-i 'inâdın ve erbâb-ı şerrin ve fesâdı dücâr-ı inhizâm eyleyen, [okunamadı] ve i'mâl-i meşkûresi beyne'l-enâm bir mesel-i sâ'ir olarak afâk üzerinde bir bedr-i münevver halinde parlamış ve Osmanlı devletinin dağılmış eczâsını teşyîd eylemiş olan baş kumandan devletli Mustafa Kemal Paşa Hazretleri!.." ⁷

Şeyh Senusi ve Mustafa Kemal arasındaki bu yazışmalar konularına göre ayrılarak ikilinin ilişkilerini değerlendirmek üzere incelenecektir. Çalışmanın temel kaynağını arşiv belgeleri oluşturmaktadır. Başbakanlık Osmanlı ve Cumhuriyet Arşivi, Cumhurbaşkanlığı Arşivi ve ATASE Arşivi belgelerin elde edildiği arşivlerdir. Belgelerin tamamına yakını ilk kez yayımlanmaktadır. Ayrıca dönemin gazeteleri arşiv belgelerinin eksik kaldığı birçok noktada önemli yer tutmuştur. Bu yazışmalar Mustafa Kemal ve Şeyh Senusi arasındaki ilişkileri ve işbirliğini belgelemektedir.

1. Şeyh Ahmed Senusi'nin Zafere İlişkin Dilek ve Tebrikleri

Şeyh Senusi Mustafa Kemal'e yazdığı hemen her mektubunun sonunda "ordumuzun mütemâdiyen nusret ve muvaffakiyyetini teferru' ederim", "kurtuluş ve necâtın devâmına duâ'lar ederim" gibi ifadelerle Mustafa Kemal ve Türk ordusuna muzafferiyet dileklerini iletmiştir. Ayrıca Türk ordusunun kazandığı zaferler nedeniyle hem orduya tebliğ edilmek üzere hem de Mustafa Kemal'e, tebrik telgrafları göndermiştir.

İlk olarak Şeyh Senusi'nin Konya'da bulunduğu sırada I. İnönü Zaferi'ni kutlamak için gönderdiği 13 Ocak 1921 (13.1.1337) tarihli telgrafta şu satırlar

6 BCA, 030-10-00-00-11-66-4-2; BCA, 030-10-00-00-11-66-4-3.

7 CA, 01020033.

yazmaktadır: “Sizi ve umûm Müslimânları İslâmiyet’in yegâne ordusunun ihrâz ettiği muzafferiyetten dolayı tebrik eder, kurtuluş ve necâtın devâmına duâ’lar ederim”⁸. Mustafa Kemal de Şeyh Senusi’nin telgrafını “Hissiyât-ı âlâlerine teşekkür ederim” şeklinde cevaplamıştır⁹.

Şeyh Senusi’nin bir sonraki tebrik telgrafı Diyarbakır’da bulunduğu sırada gerçekleşen II. İnönü zaferi içindir. 14 Nisan 1921 (14.4.1337) tarihinde gönderilen telgrafta; Mustafa Kemal’in büyük azim ve gayretleriyle elde edilen muzafferiyetten dolayı “an-samîmi’l-kalb” (can ve gönülden) duygularla mektubunu yazdığını bildirerek mektubunda şu ifadeler yer vermiştir:

*Düşmânın mağlûben ve münhezimen perîşân olduğunu evvelce âlem-i rü’yâda görmüştüm ve bunun müjdesini zât-ı devletlerine arz etmiştim. Cenâb-ı Hakk’a hamd-u senâ’lar olsun ki bu rü’yâ aynen tahakkuk etti. [...] Böyle tevâlî edecek muzafferiyetler ve muvaffakiyyetler tebşîrâtını zât-ı devletlerine arz etmekle müftehir olmak ârzû ederim. Muvaffakiyyâtınızı tetvîc eden son muzafferiyetten dolayı ne kadar mesrûr olduğumuzu ta’rîfü’l-beyân edemem. Sevinçten secde-i şükârâna kapandım.*¹⁰

Şeyh Ahmed Senusi telgrafında rüyasının detaylarını aktarmamıştır. Ancak bu rüya halk arasında anlatılagelmiş ve dönemle ilgili bazı kaynaklarda da yerini almıştır. Cahit Tanyol bu konuyla ilgili anısını şu şekilde aktarmıştır:

O zaman ilkokulun ‘ihtiyat’ sınıfındaydım. Bir sabah okula geldiğim zaman çocukların bahçede toplanmış olduğunu gördüm. Din dersleri muallimi Hafız Halil Efendi’nin konuşacağını söylediler. Halk da okulun bahçesinde toplanmıştı. Az sonra Hafız Halil Efendi kürsüye çıktı. Titrek ve fakat heyecanlı bir sesle:

“-Din kardeşlerim, sizi Şeyh Sünusi Hazretleri’nin bir müjdesi için buraya topladım’ dedi ve şu olayı anlattı:

‘Şeyh Sünusi Hazretleri bir gece Peygamberimizi rüyasında görmüş ve koşup elinden öpmek istemiş. Peygamber kendisine sol elini uzatmış, buna şaşırان ve mahzun olan Şeyh Peygamber’e hitaben:

-Ya Resulâllah niçin sağ elinizi vermezsiniz?

Diye sual edince şu cevabı almış:

-Sağ elimi Ankara’da Mustafa Kemal’e uzattım...’

Bu düşü anlatan merhum Hafız Halil Efendi’nin elleri, çenesi ve dili titriyordu. Gözleri dolu doluydu; konuşması kalabalığı elektriklemişti. Birden güre ve imanlı bir sesle:

-Ey ahali, Mustafa Kemal muzaffer olacak, Peygamber Efendimizin sağ eli onun elindedir. Buna iman edin!.. Diye haykırdı ve kürsüden indi.

8 ATASE, ISH, 661/21; ATASE, ISH, 661/21aa; CA, 01020028-1). Bu telgraf 19 Kânunusani 1921 tarihinde Hâkimiyyet-i Milliye Gazetesi’nde aynen yayınlanmıştır.

9 CA, 01020028-2.

10 ATASE, ISH, 653/162aa; ATASE, ISH, 653/162ab). Şeyh Senusi’nin bu tebrik telgrafı aynı zamanda Resimli Anadolu Hediyeşi 1337 No: 2; Yeniğün, 19 Nisan 1921, s.1; İkdâm, 1 Mayıs 1921, s.2 ve Hâkimiyyet-i Milliye, 19 Nisan 1921, s.2’de aynen yayınlanmıştır.

Sonradan öğrendiğime göre, merhum Hafız Halil Efendi bu düşü camide vaazetmiş ve onu imanlı tefsirlerle tamamlamış...¹¹

Şeyh Ahmed Senusi telgrafında rüyasında “*düşmânın mağlûben ve münhezimen perîşân olduğunu*” gördüğünü ifade etmiştir. Yani Tanyol’un bahsettiği rüya ile tam örtüşmemektedir. Şeyh Ahmed Senusi, düşmanın mağlup olduğunu gördüğünü söylerken Tanyol’un aktardığı rüyadan yalnızca Peygamberin Mustafa Kemal’in yanında olduğu mesajı anlaşılmaktadır. Şeyh Ahmed Senusi’nin farklı iki ya da daha fazla rüya görmüş olabileceği de bir olasılık olarak düşünülebilir.

Bu konuda diğer bir olasılık da, Tanyol’un aktardığı rüyanın orduyu ve halkı motive etmek ve Milli Mücadele’yi dini bakımdan meşru göstermek için kurgulanmış bir hikâye olabileceğidir. Çünkü Şeyh Ahmed Senusi, halk nezdinde büyük bir maneviyata sahipti. Örneğin Şeyh Ahmed Senusi’nin geçtiği toprakların düşman tarafından istilâ edilemeyeceğine inanılıyordu.¹²

7 Mayıs 1921 (7.5.1337) tarihinde Şeyh Ahmed Senusi, Mustafa Kemal’e gönderdiği bir telgrafta, Urfa’da Eyüb ve Elyesa Peygamberlerin mezarlarını ziyaret ettiğini ve Mustafa Kemal’in şahsı ve ordunun başarısı için dua ettiğini belirtmektedir. Mustafa Kemal’e bir telgraf gönderen Şeyh Ahmed Senusi, Urfa’da Eyüb ve Elyesa Peygamberlerin kabirlerini ziyaret ettiğini ve Mustafa Kemal’in şahsı ve ordunun muzafferiyeti için dua ettiğini belirtmiştir.¹³

Şeyh Senusi Mardin’de bulunduğu sırada, Sakarya Meydan Muharebesi’nin Yunan ordularının mağlubiyetiyle sonuçlanmasına binaen 13 Eylül 1921 (13.9.1337) tarihinde Mustafa Kemal’e ve Müdafaa-i Milliye Vekaleti’ne birer tebrik telgrafı göndermiştir. Telgrafında Şeyh Senusi “*vatanın son noktasına kadar istirdâdı için seve seve kan dökmeye iftihâr eden ve kanlarıyla cenneti satın alan ordunun muvaffakiyyât-ı azîmesini*” tebrik ettiğini bildirmiştir.¹⁴ Mustafa Kemal de 13 Eylül 1921 (13.9.1337)’de bu tebriğe cevaben bir teşekkür telgrafı göndermiştir.¹⁵

Şeyh Ahmed Senusi 28 Ağustos 1922 (28.8.1338) tarihinde Mustafa Kemal’e Afyonkarahisar’ın geri alınmasından dolayı duyduğu memnuniyeti dile getiren uzun bir tebrik telgrafı göndermiştir. Zaten daha önce ordumuzun muzafferiyet kazanarak düşmanı kahr edeceğini size müjdelemiştim, diyerek yakın zamanda ordunun tamamen düşmanları mahvederek kesin zafere ulaşacağından emin olduğunu belirtmiştir.¹⁶

11 Cahit Tanyol, *Atatürk ve Halkçılık*, İş Bankası Yay., Ankara, 1984, ss.136-137.

12 A.g.e., s.136.

13 *Yeniğün*, 16 Mayıs 1921, s.2.

14 CA, 01016675-116; CA, 01016675-244; CA, 01016675-245; ATASE, *ISH*, 1111/7. *Hâkimiyet-i Milliye* Gazetesi Müdafaa-i Milliye Vekâlet’ine gönderilen telgrafı 21 Eylül 1921 tarihli sayısında aynen yayınlamıştır.

15 CA, 01016675-24.

16 CA, 01016628-11; CA, 01016628-12.

Şeyh Senusi 21 Eylül 1922 (21.9.1338)'de Mustafa Kemal'e bir zafer tebriki daha göndermiştir.¹⁷ Telgrafta tebrikin hangi zaferi kutlamak için gönderildiği belirtilmemiş olsa da Millî Mücadele kronolojisine bakıldığında 15 Eylül 1922'de Ayvalık'ın kurtuluşunun gerçekleşmiş olduğu ve 16 Eylül 1922'de de son Yunan askerinin Çeşme üzerinden Anadolu'yu terk ettiği görülmektedir. Bu zaferi takip eden günlerde bazı önemli kişiler tarafından zafer kutlaması için ziyafetler düzenlendiği de bilinmektedir. Şeyh Senusi'nin telgrafı da muhtemelen bu zaferi kutlamak amacıyla gönderilmiştir.¹⁸ Mustafa Kemal de 24 Eylül 1922 (24.9.1338)'de Şeyh Senusi'ye cevaben yazdığı telgrafında; Allah'ın kudreti ve peygamberin manevi desteği sayesinde kazandığımız büyük zaferi tebrikinizden dolayı teşekkür ederim, demektedir.¹⁹

Mustafa Kemal, 28 Eylül 1922 (28.9.1338)'de İzmir'den ve 8 Ekim 1922 (8.10.1338)'de de Ankara'dan Şeyh Senusi'ye, zafer müjdesi içeren ve Şeyh Ahmed Senusi'nin vatanına dönmesi için çaba sarf edeceğini bildiren iki telgraf göndermiştir. Şeyh Senusi de Mustafa Kemal'e cevaben 9 Ekim 1922 (9.10.1338)'de teşekkürlerini içeren ve başarılarının devamını dileyen bir telgraf göndermiştir.²⁰ Mustafa Kemal'in Şeyh Ahmed Senusi'ye müjdelediği bu zafer, ülkenin tamamen düşman işgalinden kurtulmasıdır.²¹

Şeyh Senusi Tarsus'ta bulunduğu bir dönemde Mustafa Kemal'e zafer tebriki içeren bir telgraf daha göndermiştir²² ancak bu telgrafın tarihi yoktur ve içeriğinde tebrikin hangi zaferi kutladığı da zikredilmemiştir. Yalnızca Şeyh Senusi'nin ne kadar kaldığı tam bilinmemekle birlikte Ekim 1921 ve Ocak 1922'de Tarsus'ta bulunduğu, ayrıca Eylül 1922- Temmuz 1923 arası dönemde Tarsus'ta ikamet ettiği bilinmektedir.

2. Şeyh Ahmed Senusi'nin Taziye ve Geçmiş Olsun Dilekleri

Şeyh Senusi 17 Ocak 1923 (17.1.1339) tarihinde Mustafa Kemal'e annesi Zübeyde Hanım'ın vefatı nedeniyle duyduğu üzüntüyü ifade eden bir taziye telgrafı göndermiştir. Şeyh Senusi telgrafında Mustafa Kemal'in annesi için rahmet dilemiş, üzüntüsünü paylaştığını Allah'tan sabır dilediğini belirtmiştir.²³ Mustafa Kemal de 21 Ocak 1923 (21.1.1339) tarihinde "Şeyh Ahmed Senusi'ye bir teşekkür yazısı göndermiştir.²⁴

Şeyh Senusi Mersin'de bulunduğu bir dönemde gönderdiği, 14 Kasım 1923 (14.11.1339) tarihli başka bir telgrafında Mustafa Kemal'in rahatsızlığından

17 CA, 01003701-38.

18 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, I*, TTK Yayınları, Ankara, 1989, ss.194-195.

19 CA, 01003701-39.

20 CA, 01003701-24; CA, 01003701-27.

21 *Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri, IV*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2006, s.495.

22 CA, 01003701-37.

23 CA, 01014886.

24 CA, 01014886-152.

haberदार olduğunu, sıhhat ve afiyeti için dua ettiğini belirtmiştir.²⁵ Mustafa Kemal de 15 Kasım 1923 (15.11.1337) tarihinde verdiği cevabında; aslında hastalığının ciddi olmadığını, hatta tamamen iyileştiğini belirterek, Şeyh Senusi'ye hissiyatından dolayı teşekkür etmiştir.²⁶

3. Şeyh Ahmed Senusi'nin Özel Günler İçin Dilek ve Tebrikleri

Şeyh Senusi Diyarbakır'da bulunduğu dönemde 11 Mayıs 1921 (11.5.1337) tarihinde "*Büyük Millet Meclisi Reîsi ve hey'et-i hazerâtına*" hitaben bir telgraf göndermiştir. Sözlerine "*evvelâ birer birer mahsûs selâm eder gözlerinizden öperim*" diyerek başlayan Şeyh Senusi devamında; "*vatan ve dîni uğrunda istiklâl nâmının muhâfazası için cânını fedâ' eden muzaffer ve şanlı ordumuzun bi'l-umûm ümerâ ve zâbitan ve efrâdının ramazân-ı şeriflerini an-samîmi'l-kalp tebrîk ederim*" ifadelerini kullanmıştır.²⁷ Mustafa Kemal tarafından verilen cevapta ise; mübarek Ramazan ayının tebriki "*sûretiyle hakkımızda [...] buyrulan teveccühât-ı kerîm-ânelerine hey'et-i vekîle ve bi'l-umûm ordu kumandanı zâbitan ve efrâdı nâmına bi'l-mukabele arz-ı şükrân eylerim*" denmektedir.

Yine Diyarbakır'da bulunduğu 4 Haziran 1921 (4.6.1337) tarihinde Şeyh Senusi, Kadir Gecesi'ni kutlamak adına Mustafa Kemal'e bir telgraf göndermiştir. Bu telgraf *Hâkimiyet-i Milliye* Gazetesi'nin 7 Haziran 1921 tarihli sayısında yayınlanmıştır. Şeyh Senusi telgrafında, Hükümet ve ordunun muvaffakiyeti için genel olarak ve "*zât-ı devletleri*" için özel olarak Ramazan'ın birinci gününden itibaren Kadir Gecesi'nde Buhari-i Şerif'i hatmettiğini belirtmektedir.²⁸ Mustafa Kemal bu telgrafı 6 Haziran 1921 (6.6.1337) tarihinde "*Leyle-i Celîle-i Kadr münâsebetiyle gerek şahsım gerek Türkiye Büyük Millet Meclisi a'zâ-yı muhteremesi hakkında ibzâl buyrulan temenniyyât ve hissiyyât-ı mahsûsalarına teşekkür ederim*" sözleriyle yanıtlamıştır.²⁹

Şeyh Ahmed Senusi tarafından Mustafa Kemal'e 12 Haziran 1921 (12.6.1337) tarihinde Ramazan Bayramı tebriki için gönderilen bir başka telgraf da *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde yayınlanmıştır.³⁰ Şeyh Senusi telgrafında bayram tebriklerini dile getirdikten sonra, mukaddes zafere ulaşma dileklerini ve mücadelenin muvaffakiyeti için dualar ettiğini belirtmiştir. Mustafa Kemal de Şeyh Ahmed Senusi'ye cevap olarak "*İbrâz buyrulan hissiyyât-ı âlîyeye bi'l-hâssa arz-ı teşekkürât ve bi'l-mukabele takdîm-i tebrîkât eder ve halâs-ı İslâm gayesine müteveccih olan mücâhede-i hâzıra [...] muvaffakiyyeti için duâ'larınızı niyâz eylerim efendim.*" ifadeleriyle teşekkür etmiştir.³¹

25 CA, 01016948-223.

26 CA, 01016948-222.

27 ATASE, ISH, 1176/67.

28 *Hâkimiyet-i Milliye*, 7 Haziran 1921, s.1.

29 CA, 01020039.

30 *Hâkimiyet-i Milliye*, 14 Haziran 1921.

31 *İkdam*, 20 Haziran 1921, s. 1; *Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri*, IV, TTK Yay., Ankara, 1991, s.402.

28 Ağustos 1921 tarihli *İkdam* Gazetesi'nde Şeyh Ahmed Senusi'nin Müdafaa-i Milliye Vekaleti'ne gönderdiği Kurban Bayramı tebriki yayınlanmıştır. Bayram tebriki ve ordunun parlak bir zafer kazanacağı yönündeki temennilerinin ardından, "*Ordunun bi'l-umûm kumandan-ı ümerâ, zâbitân ve efrâdına selâmlarımın tebliğini ve tarafımdan vekâleten bayrâmlarının tebrîkini ve muhârebede son nefere kadar âzim ve sebât ile sabr ve tahammül etmelerini recâ', âzim ve sebâtın bâis-i feyz ve necât olacağına beyân eylerim.*" ifadeleriyle ordu mensuplarının moralini yükseltecek sözler kullanmıştır.

Şeyh Senusi 6 Ağustos 1922 (6.8.1338) tarihinde Müdafaa-i Milliye Vekaleti'ne Kurban Bayramı'nı tebrik için bir telgraf göndermiştir. Şeyh Senusi telgrafta; "*birer birer ordu kolordu fırka kumandanlıklarıyla bi'l-umûm ümerâ ve zâbitân ve efrâdın Roman neferine varıncaya kadar*" en samimi duygularla Kurban Bayramı'nı tebrik ettiğın belirtmiştir.³² O sırada Garb Cephesi Kumandanı olan İsmet Bey, Şeyh Senusi'nin bu telgrafı üzerine bir teşekkür telgrafı göndermiştir.³³ Şeyh Senusi'nin Kurban Bayramı için Mustafa Kemal'e telgraf gönderdiğine dair bir belge yoktur. Ancak her fırsatta Mustafa Kemal'e yazan Şeyh Ahmed Senusi'nin, aynı telgrafları Mustafa Kemal'e de gönderdiği fakat bu belgelerin günümüze ulaşmamış olabileceği tahmin ediliyor.

Şeyh Senusi, Mevlid Kandili'ni tebrik etmek üzere 30 Ekim 1922 (30.10.1338) tarihinde Mustafa Kemal'e bir telgraf göndermiştir. Bütün İslam âleminin ve özellikle Türk Millet Meclisi'nin mesud olmasını Cenab-ı Hak'tan dilerim diyen Şeyh Senusi, "*Tarsus'ta [...] mevlid-i şerîf okuyarak zât-ı deoletleriyle umûm asâkir ve mücâhidine muvaffakiyyet ve muzafferiyet duâ'ları*" edildiğini belirtmiştir.³⁴ Mustafa Kemal de 4 Kasım 1922 (4.11.1338) 'de mevlid-i şerif tebriki nedeniyle Şeyh Senusi'ye teşekkür etmiştir.³⁵

Şeyh Senusi 5 Kasım 1922 (5.11.1338)'de Mustafa Kemal'e saltanatın kaldırılması kararı üzerine bir tebrik telgrafı göndermiştir. Şeyh Senusi bu telgrafında; TBMM hükümeti ordularının Cenab-ı Hakk'a ve peygamberin inayetine dayanarak kazandıkları son zaferin güzel bir neticesi olarak ordu ve milletin refah ve saadetine temin, tam bağımsızlıkla hür olarak yönetim şekli konusunda verilen karar dolayısıyla mesai sarf eden şahsınızı ve TBMM heyeti hazeratını, bu husustaki azim ve ahd-i cedidini tebrik eder ve sizin vasitanızla TBMM heyeti ve bütün orduya selamımın tebliğini rica ederim, demektedir.³⁶

Şeyh Senusi 11 Temmuz 1923 (11.7.1339) 'de Mustafa Kemal'e bir mektup yazmıştır. Mektupta 28 Haziran 1923'te gerçekleşen genel seçimlerde Mustafa Kemal yeniden milletvekilliğine seçildiği için duyduğu sevinci şu şekilde ifade etmiştir:

32 ATASE, *ISH*, 1543/107ac.

33 ATASE, *ISH*, 1543/107af.

34 CA, 01003701-7.

35 CA, 01003701-6.

36 ATASE, *ISH*, 1548/21; CA, 01003701-4.

Ârzû-yı seniyyeleri mu'cibince li-elhamd intihâbât-ı ikmâl muvaffakiyyetlerinden dolayı fevka'l-hadd [...] sevindim. Meserretimi ta'rîf ve tasvîr edemem. Bu muvaffakiyyet; Cenâb-ı Hakk'ın ümmet-i Muhammed'e en büyük en azîm bir nî'metleridir. Zuhûr etmek üzere olan ihtilâfâtın hasm ve hal'ine en ser' ve en kat'î bir âmildir. Bu sebepten Cenâb-ı Hakk'a, şükr ettim. Bu kadar sevindiğimi müddet-i hayâtımda bilmiyorum.

Mektubunun sonunda da “*Kerîmem Latîfe Hanımefendiye selâm ederim. Cenâb-ı Hakk'tan mes'ûd olmanızı hayrlı ve Sâlih zürriyyetlerle merzûk olmanızı duâ' ve tazarru' eyliyorum*” diyerek iyi dileklerde bulunmuştur.³⁷ Yine 24 Haziran 1924 (24.6.1340) tarihli başka bir mektubunun sonunda da “*Selâmımızın ma'nevî kerîmemizi teşmîlini [kapsadığını] ve ondan gözlerinizi aydınlatacak bir erkek evlâd ihsânını lutf-ı Bârî'den temennî ederim*”³⁸ sözleriyle Mustafa Kemal'in bir erkek çocuk sahibi olması için dua ettiğini yazmıştır.

Şeyh Senusi 14-15 Ağustos 1923 (14-15.8.1339) tarihinde Mustafa Kemal'e yeni yılını kutlamak için bir telgraf gönderdiği ve yine kendisine dua ettiği görülmektedir.³⁹

20 Mart 1924 (20.3.1340)'te Şeyh Ahmed Senusi'nin Mustafa Kemal'e bu kez Berat gecesini tebrik etmek üzere bir telgraf gönderdiği görülmektedir.⁴⁰ Mustafa Kemal de aynı gün Şeyh Senusi'ye teşekkür ve tebriklerini belirttiği bir telgraf yollamıştır.⁴¹

Şeyh Senusi 5 Nisan 1924 (5.4.1340) günü yine Ramazan ayını tebrik etmek üzere Mustafa Kemal'e bir telgraf yollamıştır.⁴² Mustafa Kemal de Şeyh Senusi'ye gönderdiği telgrafında tebrikleri için teşekkür ederek aynı şekilde tebriklerini iletmıştır.⁴³ Şeyh Ahmed Senusi 4 Mayıs 1924 (4.5.1340)'te son olarak bu kez Ramazan Bayramı dolayısıyla bir tebrik telgrafı göndermiştir.⁴⁴

4. Şeyh Ahmed Senusi'nin Memleketine ve Medine'ye Gitme İsteği

Şeyh Ahmed Senusi, İstanbul'a varışından sonra, İslam memleketlerini dolaşarak İslam birliği kurma projesi sonuçsuz kaldığı andan itibaren ülkesine dönmek istemiş, ancak İtalyanların baskısı nedeniyle dönememiştir. Türkiye'deki mecburi ikameti sırasında boş durmamış, emperyalizme karşı duruşu ve İslam ülkelerinin bağımsız olması gerektiğine olan inancı nedeniyle Millî Mücadele'yi haklı görmüş ve desteklemiştir. Ancak Millî Mücadele'nin başarılı bir şekilde tamamlanmasının ardından misyonunu tamamlamıştır.

37 BCA, 2017.03.28 (1) 0036.

38 BCA, 2017.03.28 (1) 0063.

39 BCA, 2017.03.28 (1) 0035.

40 CA, 01016741-369.

41 CA, 01016741-367.

42 CA, 01016741-394.

43 CA, 01016741-393.

44 CA, 01016741-37.

Uzun yıllar memleketine gidememiş, ailesine ve memleketine hasret kalmıştır. Annesinin vefatından sonra ailesinin işleriyle ilgilenecek kimse kalmadığı için ailesi ekonomik ve diğer bazı konularda sıkıntılar çekmiştir. Türkiye'nin iklim koşulları bünyesine iyi gelmemiş, rahatsızlıkları had safhaya ulaşmıştır. Buna bir de hane sıkıntısı çekmesi, bazı yerlerde kendisine itibar gösterilmemesi ve mahkemeye verilmesi gibi nedenlerle yaşadığı kırgınlıklar eklenmiştir. Ayrıca kutsal topraklara giderek hac vazifesini yerine getirmeyi de çok istemektedir. Bu nedenle tüm engellere rağmen önce kutsal topraklara ve ardından memleketine dönmek için büyük bir çaba sarf eden Şeyh Ahmed Senusi, Mustafa Kemal ile olan yazışmalarında da bu dileğini sürekli olarak ifade etmiştir.

Şeyh Ahmed Senusi henüz Bursa'da ikamet ettiği günlerde gazeteye verdiği bir beyannamede "*Burada ikâmetimin ne kadar devâm edeceğini ta'yîn mümkün değildir. Mahall-i azîmetime bir gün evvel muvâsalatı cidden ârzû etmekteyim. İnşâallah yakınlarda semt-i maksûda doğru hareketime devâm edeceğim*" ifadeleriyle memleketine dönme isteğini dile getirmiştir.⁴⁵

Konya Valisi Haydar Bey, 20 Eylül 1920 (20.9.1336) 'de Mustafa Kemal'e yazdığı bir telgrafta, Şeyh Senusi'nin Alanya üzerinden Trablus'a gitmek istediğini, ancak bunun güvenli bir şekilde gerçekleşmeyeceğine inandığını belirterek, Konya'nın havasına uyum sağlayamadığı için kendi isteği üzerine Mardin'e gönderilmesinin uygun olacağını yazmıştır. Şeyh Senusi'ye Mardin'de aşiretleri cihada teşvik etmek için şerefine uygun bir görev ve unvan verilmesinin faydalı olacağını ve sonrasında uygun bir fırsatta Yemen üzerinden memleketine dönebileceğini belirtmiştir.⁴⁶

Mustafa Kemal'in 8 Nisan 1922 (8.4.1338) tarihinde Heyet-i Vekile Riyaseti'ne gönderdiği bir şifre telgrafta, Konya'da Şeyh Senusi'nin halifesi Şeyh Zevi ile görüştüğünü ve artık Şeyh Senusi'nin memleketine dönme imkânı olmadığını düşündüğünü, Diyarbakır'daki memurların tavırlarından dolayı yaşadığı kırgınlık nedeniyle ailesiyle birlikte Adana civarında yerleştirilerek Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinin himayesi altında bulundurulmayı talep ettiğini bildirmektedir.⁴⁷ İcra Vekilleri Heyeti meseleyi değerlendirerek, Şeyh Senusi'nin ailesiyle birlikte Adana'ya yerleşme teklifi kabul edilmiş, ancak Elcezire'den ayrılması henüz uygun olmayacağından bir müddet daha orada alıkonulması uygun görülmüştür, cevabını vermiştir.⁴⁸

Tarsus'ta bulunduğu 25 Eylül 1922 (25.9.1338) tarihinde Şeyh Senusi, Mustafa Kemal'e bir telgraf göndermiştir. Telgrafta; memleketine dönmesi ve maaşı ile ilgili konuları görüşmelerinin elzem olduğuna değinerek, görüşmeler

45 *Yeniğün*, 10 Şubat 1920, s.2.

46 CA, 01020020.

47 CA, 01003701-17; BCA, 2017-03-28 (1) 0014.

48 BCA, 030-18-01-01-4-54-12; Nagehan Elemana, "Milli Mücadele'nin Dini Önderlerinden Şeyh Ahmed Senusi'nin Tarsus ve Mersin'de İkametleri ve Türkiye'den Ayrılışı", *Journal of Universal History Studies*, 1/1, 2018, s. 24.

için kış gelmeden hareket etmesi için gerekli emirlerin verilmesini beklediğini belirtmiştir.⁴⁹ Tarihsiz başka bir telgrafında da vaad ettiğiniz üzere Hicaz'a ya da doğrudan vatanıma gitmek için müsaadenizi almak üzere görüşmek istiyorum, kış mevsiminden önce yer ve zamanın bildirilmesini rica ederim, demektedir.⁵⁰ Mustafa Kemal'in 29 Eylül 1922 (29.9.1338) tarihinde verdiği cevap ise aralarındaki samimiyeti göstermesi bakımından önemlidir. Telgrafın metni şöyledir:

"İzmir 29.9.1338

Tarsus'da Es-Seyyid Ahmed eş-Şerifes-Senusi Hazretlerine

16.9.1338 târîhli telgrafnâme-i âlîlerine cevâbtır.

Kahramân ordumuzun istihsâl eyledikleri muzafferiyet-i 'uzmâ 'âlem-i İslâm'ın dil-hâhu vechile 'an-karîb bir sulh yapılmasını mümkün kılmıştır. Zât-ı siyâdet-penâhîlerinin fevka'l-'âde müsâ'id şerâ'it altında vatanınıza 'avdetiniz için teşebbüsât-ı ciddiyede bulunulacaktır. Kıştan evvel ellerinizden öperek du'â-yı 'âlinizi almak emelinde isem de el-yeom harekât-ı harbiyenin devamı bu ârzûmun ifâsına mâni oluyor. İlk fırsatta mülâkatımız esbâbını ihzâr ettireceğim takdîm-i ihrâmât eylerim efendim. Başkumandan Mustafa Kemâl."⁵¹

Mustafa Kemal yanıtında Şeyh Senusi'nin memleketine dönmesi için şartların elverişli olduğunu ve bu konuda gerekli adımların atıldığını ifade etmektedir. Telgraf metninden Mustafa Kemal'in Şeyh Senusi'nin elini öperek duasını almak istediği görülmektedir. Bu da Şeyh Senusi'nin, Mustafa Kemal nezdinde manevi açıdan ne kadar önemli bir yeri olduğunu göstermektedir.

Şeyh Senusi, 9 Ekim 1922 (9.10.1338) tarihinde Mustafa Kemal'e başka bir telgraf göndererek; "*muhibbi muhteremim*" hitabıyla başlayan telgrafta Mustafa Kemal'e Allah'ın yardımı sayesinde zafer kazanan orduların muzafferiyetini ve gerektiği şekilde vatanına dönmesini sağlayacağını müjdeleyen telgrafını aldığını belirtmiştir. Sonrasında memleketine dönüşü öncesi Mustafa Kemal ile görüşükten sonra Medine'ye giderek Hz. Muhammed'in kabrini ziyaret etmek istediğini, bu nedenle görüşme için hazırlıkların hızlandırılmasını istemektedir.⁵² Mustafa Kemal de 12 Ekim 1922 (12.10.1338) tarihli cevabında, istediği gibi mülakatın hızlandırılması için çalışılacağını belirtmiştir. Şeyh Senusi Mustafa Kemal'e 15 Ekim 1922 (15.10.1338) tarihinde bir mektup yazmıştır. Şeyh Senusi'nin bu mektubu yazma maksadı, ifadelerinden anlaşıldığına göre bir nevi içini dökmektir. Şeyh Senusi mektubunda; Medine'ye ve vatanına gitmek konusundaki "*ta'cizât*"ının sebebinin çektiği hastalık olduğunu, hastalığını arttıran şeyin ise bir süredir gördüğü "*ihânetler*" olduğunu yazmıştır. Bu ihanetlerden bahseden Şeyh Senusi, bunun bir şikâyet mahiyetinde olmadığını,

49 CA, 01003701-35.

50 CA, 01003701-37.

51 CA, 01003701-36.

52 CA, 01003701-24.

aralarındaki samimiyete güvenerek anlatma lüzumu gördüğünü belirtmiştir. Yaşadığı sıkıntıları madde madde izah eden Şeyh Senusi ilk olarak: Adana vilayetine ikameti için, uygun yerlerin hazırlanması ile ilgili Dâhiliye Vekâleti tarafından gerekli yerlere emir verilmesine rağmen hazırlık yapılmadığını; “mahallî ihzârı değil vâli ve kumandan beylerden ve ‘umûm me’mûrinden cüz’î bir iltifât bile görmedim” diyerek belirtmektedir. İstasyonda sadece vali bey ve iki üç beyin soğuk bir şekilde kendisini karşıladığını, konaklamaları için bir daire açmaya çalışan kişilere bir ihtiyat mülazımının anahtarı olarak engel olduğunu, bu duruma çok üzüldüğünü, kendisinin bir akşam hükümet konağında, maiyetinin de hotel ve hanlarda gecelediğini ve ertesi gün Tarus’a gitmeye mecbur kaldığını belirtmektedir. Yaşadığı diğer bir sorun da Tarsus’a geldiğinde kendisine tahsis edilen konut ile ilgilidir. Müftü tarafından Hristiyan bir kadının oturduğu ev tahliye ettirilerek kendisine tahsis edilmiş ancak kadın daha sonra evini geri almak için müftüye başvurmuştur. Müftü de kadına, ben seni evden çıkmaya zorlamadım, evi teslim etmemeliydin, gidip kaymakama şikâyet et demiştir. Şeyh Senusi, isminin bu şekilde şikâyetle anılmasının kalbini rencide ettiğini yazmıştır. Son olarak kendisini ziyaret için Şam’dan gelen muhaddis es-Seyid Muhammed Cafer Efendi el Kettani’yi uğurlamak için Mersin’e gittiğinde yaşadığı sıkıntıyı yazmıştır. Şeyh Senusi’nin ifadesine göre; Mersin mutasarrıflığından kendisi için yer hazırlanması talep edilmesine rağmen Adana’da gördüğü muamelenin aynıyla karşılaşmıştır. Bu nedenle kendisini misafir eden birinin evinde iki üç gün konaklamak zorunda kalmış ancak bu esnada mülkiye ya da askeriyeden kimse gelip hatırını sormamış, geçici olarak maiyetine verilen bir polis ve bir jandarma da ertesi gün geri alınmıştır.

Şeyh Senusi maruzatını bu şekilde dile getirdikten sonra; harici ve dâhili işlerini düzenleyecek kimse olmadığını, bu nedenle ilerde düşmanlarının diline düşeceğini ve İngilizlerin dedikodularına maruz kalacağını ve böylece duygularının ayaklar altına alınmış olacağını yazmaktadır. Sonra da bu olanların sebepleriyle ilgili bir değerlendirme yapmıştır. Şeyh Senusi’ye göre vilayet dâhilindeki memurlar, ya Dâhiliye Vekâletinden gelen emirleri dikkate almamaktadırlar, ya ahaliye karşı kendisinin itibar ve haysiyetini bitirmek istemektedirler ya da bu memlekette tardının (koğulma, sürülme) icap ettiği anlaşılmaktadır. Mektubunu bitirirken Mustafa Kemal’e “*vicdân-ı nezîhlerini rencide eden*” bu söylemlerinden dolayı affını istediğini belirterek, bu hali biran evvel düzeltmek üzere görüşmek istemektedir.⁵³

Dönemin şartları düşünüldüğünde, ölüm kalım mücadelesinin verildiği bir dönemde Şeyh Senusi’nin yaşadığı bu problemleri Mustafa Kemal’e yazması yadırganabilir. Ancak bu mektubun yazıldığı tarihte çoktan Mudanya Mütarekesi imzalanmış ve savaş fiilen sonuçlanmıştır. Zaten Şeyh Ahmed Senusi mektubunda, yazdıklarının bir şikâyet olarak algılanmamasını, yalnızca içini dökmek istediğini belirtmiştir. İkili arasındaki samimiyet göz önünde

53 CA, 01003701-22.

bulundurulursa bu gayet normaldir. Ayrıca Şeyh Ahmed Senusi, İstanbul'a geldiği günden itibaren çok büyük bir itibar görmüş, her gittiği yerde bir devlet başkanı gibi törenlerle karşılanmış, kendisine özel araçlar tahsis edilmiş ve konaklaması temin edilmiştir. Halk nezdinde büyük bir itibara sahip olan Şeyh Senusi'nin son dönemlerde alışmış olduğunun aksine -devletin emirlerine de mugayir olarak, memurların işgüzarlığı neticesinde- birtakım davranışlarla karşılaşmış olması doğal olarak kendisini üzmüştür.

Daha sonra 2 Kasım 1922 (2.11.1338)'de Mustafa Kemal'in Adana Havalisi Kumandanı Muhiddin Paşa'ya gönderdiği telgrafta; Ankara'daki önemli işlerimizi bitirdikten sonra Adana'ya, mümkün olmazsa Konya'ya kadar gelerek Şeyh Senusi ile görüşmek arzusundayım, diyerek kendisinden görüş istemiştir.⁵⁴ Muhtemelen Şeyh Senusi'nin mektubunda dile getirdiği sıkıntılar ile ilgi günlünü almak istemiştir. Muhiddin Paşa 3 Kasım 1922 (3.11.1338)'de Mustafa Kemal'e "*Dakika te'hîri câiz değildir*" notuyla bir yazı göndermiştir.⁵⁵ Yazıdan anlaşıldığına göre Muhiddin Paşa, Mustafa Kemal'in görüş istemesi üzerine Şeyh Senusi ile görüşmek üzere Tarsus'a gitmiştir. Şeyh Senusi'nin kendisini çok iyi karşıladığını ancak çok üzgün olduğunu bildirmektedir. Şeyh Senusi Muhiddin Paşa'ya; Adana'da beklediği gibi karşılanmadığı için çok üzüldüğünü, ancak üzüntüsünün sebebinin şahsıyla ilgili değil, "*İngilizlerce kadr ve i'tibârının azlığına delâlet edeceği için*" olduğunu söylemiştir. Ayrıca kendisine her taraftan teklifler geldiğini, İngilizlerin kendisine bir milyon lira teklif ettiklerini, Bursa'da bulunduğu sırada davetiyeler gönderdiklerini, "*zâbitânın bile neticeden ümîd-vâr olmadıklarını söyledikleri bir zamânda*" kendisinin onları reddettiğini ve memleketine gideceği için iki üç ay sonra Ankara'ya gidip zat-ı devletlerine (Mustafa Kemal) veda edeceğini "*küskün bir lisânla söyledikten sonra*" yaveri Yüzbaşı Kemal Efendi'ye Mersin'e gidip bir ev araması emrini vermiştir. Muhiddin Paşa, Yaver Kemal Efendi'ye Şeyh Senusi'nin Mersin'e gitme sebebini sormuştur. Kemal Efendi; Şeyh Senusi'nin Sovyetlerle ve İtalya ile muhabere ettiğini, Mersin'e gitme nedeninin adamları ve eşyalarını birer ikişer Bingazi'ye göndermek ve daha sonra hangi hükümetle anlaşırsa onların vapuruyla Mersin'den hareket etmek olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine Muhiddin Paşa, Kemal Efendi'den uygun bir ev bulamadığı bahanesiyle Şeyh Senusi'yi şimdilik oyalamasını istemiştir. Daha sonra Şeyh Senusi, Halifesi Şeyh Zevî'yi Muhiddin Paşa'ya göndererek; Mersin'e gitmesinde siyasi açıdan bir sakınca olup olmadığını sormuş varsa gitmekten vazgeçeceğini bildirmiştir. Muhiddin Paşa, Şeyh Hazretlerinin Mustafa Kemal ile doğrudan haberleştiklerini, kendisinin bu konuda bir fikir beyan etme yetkisinin olmadığını söylemiştir. Bunun üzerine Şeyh Zevî; Şeyh Hazretlerinin havalı kumandanlığı dâhilindeki meseleler ile ilgili daima kendisine müracaat edeceğini söylemiştir. Muhiddin Paşa yazının sonunda şahsi kanaatinin; Şeyh Senusi'nin, kendisinin ihmal edildiği fikrine

54 CA, 01003701-15.

55 CA, 01003701-12; CA, 01003701-13; CA, 01003701-14.

kapıldığı, “şahsının ehemmiyyetini göstermek için hükûmât-ı ecnebiyye ile doğrudan doğruya münâsebâta girişerek daha ziyâde i'tibâr ve ikrâm göreceğine kail olduğu tarafa nakl-i mekân edeceği” şeklinde olduğunu belirtmiştir. Elimizdeki belgelere göre Şeyh Senusi daha önce Mustafa Kemal ile yapmış olduğu yazışmalarda bu yazıda geçen bu kırgınlığından bahsetmiş ancak yabancı devletlerle irtibat kurduğundan bahsetmemiştir.

Mustafa Kemal 4 Kasım 1922 (4.11.1338) tarihinde Şeyh Senusi'ye yazdığı bir şifre telgrafta; “Ankara'da işlerimizin hitâmını müteâkib yakın zamânda bizzat Tarsus'a gelerek zât-ı âlîlerini ziyâret ve ellerinizi öpme şerefiyle mübahhir olacağım efendim”, demektedir.⁵⁶ Şeyh Senusi de 14 Kasım 1922 (14.11.1338) tarihli cevabında “Ziyâret vazîfemizken Tarsus'a teşrîf-i beşâretinizden [müjde] mesrûriyyet [sevinme] ta'rîf hâricindedir” diyerek memnuniyetini dile getirmiştir.⁵⁷

Elimizde bu tarihten sonra ikili arasında bu konu hakkında yapılmış yakın tarihli bir yazışma yok. En yakın tarihli belge 11 Temmuz 1923 (11.7.1339) tarihinde Şeyh Senusi tarafından Mustafa Kemal'e gönderilen mektuptur. Mektupta şu ifadeler geçmektedir:

“İşbu 'arızadan evvel takdîm ettiğim bir mektûbda vatana 'avdet için mâ'de-i (yemek, ziyafet) fehîmânelerini istememiştim. Vatanımda ahâlinin şuûnunu [işler] tedvîre [idare edecek] kimse olmamasına mebni mezkûr talebde bulunduydum. Bu 'avdet mes'elesine dâ'ir ba'zı husûsât hakkında zât-ı fehîmânelerinizle müzâkerede bulunmak üzere zât-ı fehîmâneleriyle ictima' etmek niyetindeyim. (...) Vatanıma 'avdet ıztırarındayım [mecburiyet]. Bundan dolayı bana gücenmeyiniz. Müsâadenizi esirgemeyiniz. Mukaddemada müsâade-i va'ad buyurmuşunuz. Her halde müsâadenizi ricâ ederim.”⁵⁸

Tarihsiz başka bir mektupta da Şeyh Senusi; ailesinin yanına dönmek hususunda çaresiz olduğunu, bunun nedeninin de validesinin vefatından sonra ailesinin işleriyle uğraşacak kimsenin olmaması olduğunu belirterek, bu konuda daha önce vaat ettiğiniz gibi yardım ve müsaadenizi rica ederiz, demektedir.⁵⁹ Elimizdeki yazışmalar arasında yaklaşık dokuz ay gibi bir süre bulunmaktadır. Buradaki ifadelerden Şeyh Senusi ve Mustafa Kemal arasında bu dokuz aylık süre zarfında da yazışmalar yapıldığı anlaşılmaktadır. Ancak bu yazışmalar maalesef elimizde yoktur. Şeyh Senusi'nin mektubundaki ifadelerinden, Mustafa Kemal'in daha önce memleketine gitmesi için müsaade etmesine rağmen daha sonra bundan vazgeçtiği anlaşılıyor. Mustafa Kemal'in Şeyh Senusi'nin memleketine gitmesi için şartların çok uygun olduğunu ve gidebileceğini bildirdikten sonra neden bu fikrinden vazgeçtiği tam olarak bilinmemekle birlikte, Mustafa Kemal'in Muhittin Paşa'dan öğrenmiş olduğu üzere, Şeyh Senusi'nin kendisinden habersiz yabancı devletlerle anlaşmaya

56 CA, 01003701-6.

57 CA, 01003701-8.

58 BCA, 2017-03-28. (1) 0036; BCA, 2017-03-28. (1) 0037.

59 BCA, 2017-03-28 (1) 0040.

çalışmasına karşılık verdiği bir tepki olduğu düşünülebilir. Ayrıca İtalyanların Şeyh Senusi'nin Bingazi'ye dönmesine izin vermemesi, Türkiye'de alıkonması hususundaki baskısı da etkili olmuş olabilir.⁶⁰

Şeyh Senusi 15 Ağustos 1923 (15.8.1339) tarihinde yeniden bir telgraf göndererek; Ankara'ya gelmek için Eylül ayı başında hareket edeceğini bildirmiş ve hazırlıklar hususunda gerekli makamlara emir verilmesini rica etmiştir.⁶¹ Mustafa Kemal telgrafın altına Heyet-i Vekile Riyasetine iletmek üzere "*recâ ederim müşârûn-ileyhin mes'elesi âcil olarak tesbît olunsun*" şeklinde not düşmüştür. Bu tarihten sonra Şeyh Senusi'nin bu ve bazı başka konularla ilgili olarak artık Mustafa Kemal'den ziyade Heyet-i Vekile Reisi'ne yazdığı görülmektedir. 23 Ağustos 1923 (23.8.1339)'te Şeyh Senusi tarafından Heyet-i Vekile Riyaseti'ne gönderilen telgrafta; Vatanıma dönmem ve başka bazı konuları görüşmek üzere sulhün tamamlanmasından sonra Ankara'ya geleceğimi Gazi Başkumandan Hazretlerine vaktiyle arz etmiştim ve bu konuda bana söz vermişlerdi. Ancak hastalığımın dolayı yaklaşan kış mevsimine tahammül edemeyeceğimden vazife-i veda-yı ifa etmek üzere lazım gelen muamelelerin hızlandırılmasını rica ederim, demektedir.⁶² 24 Ağustos 1923 (24.8.1339) tarihinde de Heyet-i Vekile Reisi Ali Fethi Bey tarafından gönderilen telgrafta Şeyh Senusi'ye; Ankara'ya teşrifinin uygun görüldüğü ve seyahati için gerekli emirlerin verildiği bildirilmiştir.⁶³ *Hâkimiyet-i Milliye* Gazetesi'nin haberine göre Şeyh Senusi 11 Eylül 1923 tarihinde Ankara'ya varmış ve ilk iş olarak Mustafa Kemal'i ziyaret ederek veda vazifesini ifa etmiştir.⁶⁴ *Yeniğün* Gazetesi'nden öğrendiğimize göre Şeyh Senusi bir ay kadar Ankara'da kaldıktan sonra 11 Ekim 1923'te Tarsus'a dönmüştür.⁶⁵ Aynı gazetenin 9 Ekim 1923 tarihli haberinde, Şeyh Senusi'nin Tarsus'a döndükten sonra bir ay kadar dinlenip akabinde Mısır'a gideceği ile ilgili bir haber yer almaktadır.⁶⁶ Buradan Şeyh Ahmed Senusi'nin Mısır yoluyla memleketine gideceği anlaşılmaktadır. *Varlık* Gazetesi 15 Kasım 1923 tarihli sayısında *Morning Post* Gazetesi'nin Kahire'den aldığı haberi aktarmaktadır. Buna göre; Şeyh Ahmed Senusi Mısır'a varmış ve yeğeni Seyyid İdris Senusi'ye katılmıştır. Buradan Trablus ve Bingazi'ye gidecek olan ikili, bölgedeki milli hareketi idare edeceklerdir.⁶⁷ Ancak Şeyh Ahmed Senusi'nin haberde belirtildiği gibi Trablus ve Bingazi'ye gitmesi İtalyanların izin vermemesi nedeniyle mümkün olmamış, tekrar Türkiye'ye dönmüştür. Daha sonra Şeyh Ahmed Senusi'nin 22 Ekim 1924 (22.10.1340) tarihinde İsmet Bey'e hitaben yazdığı bir mektubunda, "*Tekrar Mısır sâhillerinden geri çevrilmekliğimden haşyet [korku]*

60 BOA, HR.İM, 22/65.

61 BCA, 2017-03-28 (1) 0035.

62 BCA, 2017-03-28 (1) 0034.

63 BCA, 2017-03-28 (1) 0024; BCA, 2017-03-28 (1) 0028.

64 *Hâkimiyet-i Milliye*, 12 Eylül 1339, s.2.

65 *Yeniğün*, 11 Teşrinievvel 1923, s.2.

66 *Yeniğün*, 9 Teşrinievvel 1923, s.1.

67 *Varlık*, 15 Teşrinisani 1923, s.3.

*eylemektedirim*⁶⁸ şeklindeki ifadeleri Mısır'a gidip dönmüş olduğu bilgisini doğrular niteliktedir.

Bundan sonra Şeyh Senusi'nin konuyla ilgili kaleme aldığı en yakın tarihli mektup 29 Mayıs 1924 (29.5.1340) tarihlidir. Şeyh Senusi, Heyet-i Vekile Reisi İsmet Bey'e hitaben yazdığı mektupta, Mersin'de ikamet ettiği haneyle ilgili çıkan sorundan yakınmaktadır. Şeyh Senusi'nin ifadesine göre, yeni hane sahibi evinden çıkmalarını istemiş ve başka uygun ev de bulunamadığı için Tarsus'a nakledilmesi istenmiştir. Ancak Şeyh Senusi Tarsus'un havasının hastalığından dolayı kendisine iyi gelmediğini ve daha önce de bu nedenle Tarsus'tan Mersin'e geldiğini belirtmektedir. Hanesiyle ilgili soruna kendince bir çözüm bulmuştur. Vatanına Mısır üzerinden gitmek için Mısır'a başvurduğunu ve cevap beklemek mecburiyetinde olduğunu söyleyerek, vatanına gitmesi için izin çıkana kadar "*Gazî Paşa Hazretlerine evvelce arz edildiği gibi*" İzmir'de maden sularından ve Bursa'da hamamlardan istifade etmek için hareket edeceğini bildirmiş bu konunun gizli kalmasını ve hazırlıklar için ilgililere emir verilmesini rica etmiştir.⁶⁹ Şeyh Senusi'nin artık vatanına gitmek üzere izin talebinde bulunmaması ve Mısır'a bu konuda başvurduğundan bahsetmesine bakılırsa Şeyh Senusi'nin memleketine gitmesi için müsaade edilmiştir. İsmet Paşa aldığı bu mektup üzerine hemen Mersin Vilayetinden konuyla ilgili bilgi verilmesini istemiştir.⁷⁰ İsmet Paşa Mersin Vilayetinden aldığı bilgilere binaen 18 Ağustos 1924 (18.8.1340) tarihinde Şeyh Senusi'ye yazdığı cevabında; ikamet ettiği hane üzerinde tasarruf hakkının mülk sahibine ait olduğunu, mülk sahibinin tasarruf hakkından men edilmesinin kanunlara uygun olmadığını kendilerince de malum olduğunu belirterek istirahatini temin için gerekenlerin yapılmasının Mersin Vilayeti'ne bildirildiğini ifade etmiştir.⁷¹

Gazzini'nin aktardığına göre İngilizler, Ankara Hükümeti ile Şeyh Senusi'nin arasını bozmak için Şeyh Ahmed Senusi'nin kuzeni İdris'e Haziran 1924'te bir anlaşma önermişlerdir. Bu anlaşmaya göre; Şeyh Ahmed Senusi Kral Hüseyin'in halife olmasını desteklerse ve Müslüman dünyasında İngiltere yanlısı propagandaya katılmayı kabul ederse, Libya'ya geri dönmelerini destekleyeceklerdi. Ancak Şeyh Ahmed Senusi bu teklifi kabul etmemiştir.⁷²

Şeyh Senusi, 5 Temmuz 1924 (5.7.1340)'te Mustafa Kemal'e hitaben bir mektup yazmış ve bu mektubu 6 Temmuz 1924 (6.7.1340) tarihinde aynen İsmet Bey'e de göndermiştir. Bu mektupta; daha önce İtalyanların sulh için kendisine gönderdikleri şahsı reddettiğini belirterek, Mısır Kralı Fuad'ın İtalyanlarla sulh yapmadıkça Mısır'a girmesinin mümkün olmadığı cevabını vermesi üzerine, mecburen bazı önemli şartlar dâhilinde olmak üzere sulh görüşmesi için

68 BCA, 2017-03-28 (1) 0051.

69 BCA, 2017-03-28 (1) 0007.

70 BCA, 2017-03-28 (1) 0006.

71 BCA, 2017-03-28 (1) 0053.

72 Claudia Anna Gazzini, *Jihad in Exile: Ahmad al-Sharif al-Sanusi 1918-1933*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Princeton University, ABD, New Jersey, 2004, s.81.

vekâlet gönderdiğini, ancak İtalyanların bu şartlarını katiyen kabul edeceklerini zannetmediğini yazmaktadır. Sulha mecburiyetini de uzun zamandır ailesinden ayrı kalmak, Trablusgarplı mücahitler tarafından sürekli dönmesi için davetler gönderilmesi ve milli hazineyi masrafa uğratmak⁷³ ve bunun mahcubiyeti altında ezilmek olarak açıklamıştır. Devamında yine hamamlardan istifade etmek ve göbeğinde meydana gelen fıtığı ameliyat ettirmek amacıyla Bursa'ya gitme niyetinde olduğunu söyleyerek, döndükten sonra veda için "*taraf-ı fahîm-ânelerine gelmek asl emelimdir*", bu ise "*re'y-i fahîm-ânelerine*" bağlıdır, "*mümkün olacağı takdîrde kendimi bahtiyâr add ederim*", demektedir.⁷⁴ Şeyh Senusi daha önce veda için Ankara'ya gitmiş olsa da belki de aradan bir yıl gibi uzun bir süre geçmiş olması nedeniyle, yeniden veda için Ankara'ya gitmek istediği görülmektedir.

Şeyh Ahmed Senusi Mustafa Kemal'e yazdığı 14 Ağustos 1924 (14.8.1340) tarihli bir mektubunda "*Hicâz tarikiyle teveccühüm muvâfık görüldüğü ve müsâade kılınacağı bu posta ile haber alınmış ve beş'ir tafsîlâtı vürûdunda zat-ı fehîmânelerine arz kılınacaktır*" diyerek memleketine Hicaz yoluyla gitmesine izin verileceğini haber aldığını belirtmektedir. Burada izin verenin kim olduğu -İtalyanlar mı yoksa Hicaz yetkilileri mi- tam olarak anlaşılammıştır.⁷⁵ Mustafa Kemal de 24 Ağustos 1924 (24.8.1340)'de verdiği cevapta, çok geçmeden Allah'ın izniyle emelinize ulaşmanızı dilerim, diye yazmıştır.

Şeyh Senusi, Mustafa Kemal'e gönderdiği 21 Ekim 1924 (21.10.1340) tarihli telgrafında; önümüzdeki perşembe yahut ondan sonraki perşembe günü Medine'ye doğru hareketim kesinleşti diyerek vedasını içeren bir mektup takdim edileceğini yazmıştır.⁷⁶ Telgraftaki bu ifadelerden Şeyh Senusi'nin son vedasını yazı aracılığı ile yapacağı anlaşılmaktadır. Bunun nedeni muhtemelen Şeyh Senusi'nin rahatsızlığıdır.

Şeyh Senusi'nin bu konuyla ilgili yazmış olduğu elimizde bulunan son mektubu 22 Ekim 1924 (22.10.1340) tarihinde İsmet Paşa'ya hitaben yazdığı mektuptur. Şeyh Senusi mektubunda; bunun bir vedaname olduğunu, Kasım ayında mutlaka Türkiye'den ayrılacağını belirterek, "*çünkü hiçbir sûrette ikâmet kabiliyyeti kalmadığını hissettim*" diye eklemektedir. İki aydır Mısır'a gidebilmek için çok çaba sarf ettiğini, bunun için sürekli "Mısır rüesâ ve vüzerâ'sıyla muhâbere" halinde olduğunu belirterek, maksadının Mısır'a gizlice gitmek olduğunu belirterek, yayılırsa belki kabul edilmez ve tekrar Mısır sahillerinden

73 Holmes anılarında, "Sunusi'yi ülkede tutmak halka ağır bir yük getirmektedir. Vergiler soygun gibidir. Hükümet, varlığın yüzde kırkını altın veya koyun, keçi, at katır, buğday, pamuk ve pirinç olarak zorla almaktadır.

Şeyh'e ayda iki bin altın lira ödenmektedir. Bir tane kendisine, bir tane de çevresindekilere ev verilmiştir." ifadelerine yer vermiştir. Mary Caroline Holmes, *Urfa'da Ermeni Yetimhanesi 1919-1921*, (Çev. Vedii İlmen), Yaba Yayınları, İstanbul, 2017.

74 BCA, 2017-03-28 (1) 0059; BCA, 2017-03-28 (1) 0057.

75 CA, 01015024-603.

76 CA, 01016467-504.

geri çevrilirim diye korkuyorum, demektedir. İfadesine göre Şeyh Senusi; Suriye üzerinden gitmek niyetinde değildir çünkü Suriye gazetelerinin dedikodu ve tatavalarından ve Ankara Hükümeti hakkında kötü zanda bulunmalarından korkmaktadır. Ancak çok zor durumda kalırsa Suriye üzerinden hareket etmek zorunda kalacağını söylemektedir. Mektubun sonunda ise “hayırlı bir ‘ilâve:” diyerek “Şu önümüzdeki penc-şenbih günü Suriye tarîkiyle hareket etmek niyetindeyim. Mümkün olmayacağı takdirde öbür penc-şenbih günü hareket ve Medine-i Münevvere ‘ye doğru ‘azîmet ‘azmindeyim kalplerimiz sizdedir. Bâkî devâm-ı ‘afiyetiniz efendimiz fîmâ-ba’dda muhâberemiz devam eder Gazî Paşa Hazretlerine selâmın ‘arzını ricâ ederim” ifadelerine yer vermiştir.⁷⁷

Şeyh Senusi daha önce Mustafa Kemal’e bir veda mektubu yazacağını belirtmiştir ve büyük ihtimalle yazmıştır fakat böyle bir mektup bizim elimize geçmemiştir. Şeyh Senusi’nin Türkiye’den ayrılış tarihi son mektubuna ve *İkdam* Gazetesi’nin bir haberine istinaden 23 Ekim 1924 olarak tahmin edilmektedir.⁷⁸

5. Şeyh Ahmed Senusi’nin

Mahsub-u Umumi Kanunu Hakkındaki Yazışmaları

Şeyh Senusi 11 Ekim 1923 (11.10.1339) tarihinde Mustafa Kemal’e bir mektup göndermiştir. Mektubun ekinde toplam yirmi dokuz bin kuruşluk iki adet senet olduğundan bahsetmektedir.⁷⁹ Bu senetler Bingazi’li iki tüccar tarafından Şeyh Senusi’ye gönderilmiştir. Bu iki tüccar I. Dünya Savaşı yıllarında askeriye tarafından kendilerinden alınmış olan bazı eşyaların karşılığında kendilerine verilen senetleri ibraz ederek bedellerini talep etmektedirler. Şeyh Senusi de bu tüccarlara nasıl bir cevap vermesi gerektiğini Mustafa Kemal’e sormaktadır. Mustafa Kemal tetkik için meseleyi TBMM Muhasebe-i Umumiye Müdüriyeti’ne havale etmiştir. Müdüriyetten yazılan cevapta; “*Hükümet-i Milliyye’nin teşekkülünden evvelki zamâna ve memâlik-i metrûkeye âid*” borçların ödenmesine dair henüz hükümetçe alınmış bir karar bulunmadığı, dolayısıyla talebin karşılanmasının mümkün olmadığı bildirilmiştir.⁸⁰ 31 Ekim 1923 (31.10.1339) tarihinde Başvekil İsmet Bey tarafından gönderilen bir yazıyla durum Şeyh Senusi’ye bildirilmiştir.⁸¹

Trablusgarp’tan Ömer Muhtar’ın da aralarında olduğu kumandanların imzasıyla 25 Nisan 1924 (25.4.1340) tarihinde Şeyh Senusi’ye bir mektup yazılmıştır. Mektupta; Türkiye devleti harp esnasında vermiş olduğumuz borçlara (erzak, eşya vs.) karşılık bize para yardımında bulunmalıdır. Şu anda fevkalade zaruret içindeyiz, durumumuzu size defalarca arz ettik, Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinden bize para yardımında bulunmaları için aracılık

77 BCA, 2017-03-28 (1) 0051.

78 *İkdam*, 24 Teşrinievvel 1924, s.1.

79 BCA, 2017-03-28 (1) 0047.

80 BCA, 2017-03-28 (1) 0048.

81 BCA, 2017-03-28 (1) 0049.

etmenizi talep ediyoruz. Din mücahitleri varlarını yoklarını harp uğrunda sarf etmişlerdir, elimizde mali kuvvet olmadığından düşmana fırsat vermiş oluyoruz, demektedirler.⁸² 26 Nisan 1924 (26.4.1340) tarihinde de Mustafa Kemal'e gönderdikleri mektupta; Abdullah bin Amir isimli bir zatın durumlarını şifahen arz etmek üzere gönderildiğini belirterek, maksadımız bizlere bolca nakit yardımı yapılmasıdır. Böyle bir yardıma ve himayeye nail olursak, uzun ömürler bahşedilmesi için duacınız olacağımız şüphesizdir, denmektedir.⁸³ Şeyh Senusi'nin 4 Haziran 1924 (4.6.1340) tarihinde Mustafa Kemal'e yazdığı mektuptan, Abdullah bin Amir'in görüşmek üzere Şeyh Senusi'ye geldiğini ve Şeyh Senusi'nin Mustafa Kemal'e daha önce konuyu arz ettiği için konunun "ahvâlin inkişâfını beklemek üzere" ertelendiğini belirtmesinden Abdullah bin Amir'in Mustafa Kemal ile görüşmediği anlaşılmaktadır.⁸⁴

Yaklaşık bir ay sonra 23 Mayıs 1924 tarihinde *Tevhid-i Efkâr* Gazetesi'nde bir haber yayınlanmıştır. Bu habere göre çıkarılan Mahsub-i Umumi Kanunuyla, eski hükümetten 1908-1923 senelerini kapsamak üzere alacağı olanların her türlü borçlarının ödeneceği müjdelenmekte ve bunun için ne zaman ve ne şekilde başvuru yapılacağı ile ilgili bilgi verilmektedir.⁸⁵ Şeyh Senusi 29 Mayıs 1924 (29.5.1340) tarihinde İsmet Paşa'ya bir mektup yazarak, daha önce Trablusgarp esnafının I. Dünya Savaşı sırasında alınan borçları talep etmeleri üzerine, bu konuda bir karar olmadığı için eski zaman ve terk edilen memleketlerden gelen taleplerin değerlendirilmesinin mümkün olmadığı bildirilmişti. Bu kez *Tevhid-i Efkâr* Gazetesi'nin 23 Mayıs 1924 tarihli nüshasında yayımlanan mahsub-u umumi hakkındaki makaleye istinaden esnafın yoğun taleplerine ne gibi bir cevap verilmesi gerekir, diyerek görüş istemiştir.⁸⁶

4 Haziran 1924 (4.6.1340) tarihinde yeniden Mustafa Kemal'e bir mektup yazan Şeyh Senusi, İsmet Paşa'ya bu konuda yazdığı son mektuba cevap alamadığını, gazetelerde çıkan borçların ödenmesine dair yayınlardan memnuniyetini dile getirmiştir. Vatana ait borçların yarısı ya da üçte ikisi bile büyük bir yardım olur ve cephane almalarına yardımcı olur diye ümitlendiğinden bahseden Şeyh Senusi, borçların ödenmesi ile ilgili müracaatlar çoğaldığı için acele cevap verilmesini, borcun bir kısmının ödenmesi suretiyle bu konudaki tacizlerden kurtulacağını söylemektedir.⁸⁷

8 Haziran 1924 (8.6.1340) tarihinde Başvekâlet 'ten Şeyh Senusi'ye gönderilen cevapta; Mahsubu Umumi Kanunu'nun hükmünün öncelikle milli hudutlar dâhilinde olan mahaller için geçerli olduğu, ikinci olarak Türkiye'den ayrılan bölgelerden de halen Türk tebaasından olanları kapsadığı, Trablus ve Bingazi'nin milli hudutlar dışında bulunması nedeniyle bu bölgelerden

82 BCA, 2017-03-28 (1) 0064; BCA, 2017-03-28 (1) 0065.

83 BCA, 2017-03-28 (1) 0067.

84 BCA, 2017-03-28 (1) 0063.

85 *Tevhid-i Efkâr*, 23 Mayıs 1924.

86 BCA, 2017-03-28 (1) 0003.

87 BCA, 2017-03-28 (1) 0063.

alınan borçların kanun hükmüne göre ödenmesine imkân olmadığının Maliye Vekâletinden bildirildiği, belirtilmektedir.⁸⁸

Tüm bu yazışmalar sonucunda aldığı cevaplara rağmen Şeyh Senusi, 5 Temmuz 1924 (5.7.1340) tarihinde Mustafa Kemal'e ve 6 Temmuz 1924 (6.7.1340)'te İsmet Paşa'ya aynı içerikte birer mektup göndermiştir.⁸⁹ Mektubunda; Maliye Vekâleti tarafından, milli sınırlar dışında bulunan Trablusgarp ve Bingazi ahalisinin borçlarının ödenmesi yönündeki taleplerinin karşılanamayacağını bildirildiğini belirtmiştir. Ardından hükümetin bu konuda haklı olduğunu, çünkü kanunun bunu gerektirdiğini ve kendilerinin de buna riayet etmeye mecbur olduklarını yazmaktadır. Ancak daha sonra "Trablusgarp ve Bingazi Türkiye'nin bir cüz'üdür". Bütün urban ve aşairi, cümle mücahitleri kalben size bağlıdır. "Ahvâl-i zahîre ne yönde" değişirse değişsin hakikatler sabittir, demektedir. Silah ve cephaneye ihtiyaçlarının olmadığını fakat ekinlerinin yok denecek kadar az olduğunu belirterek, başka dayanaklarının olmadığını, küçük bir miktar yardımın hazineyi sarsmayacağını, 20 bin lira gibi bir yardımın onlar için büyük bir nimet olacağını söyleyerek yardım talebinde bulunmuştur.

Son olarak İsmet Paşa, 18 Ağustos 1924 (18.8.1340) tarihinde Şeyh Senusi'ye cevaben bir mektup göndermiştir. Mahsubu Umumi Kanununun Trablusgarp ve Bingazi ahalisini kapsamayacağını daha önce bildirildiğini hatırlatarak, başka bir şekilde muamelenin kanuna uygun olmadığı ve talep edilen yardımın gerçekleşmesi için mali imkân olmadığını belirtmiştir.

Bu yazışmalarda dikkat çeken husus, Şeyh Senusi'nin konuyu sürekli olarak Mustafa Kemal'e yazmasına rağmen Mustafa Kemal tarafından cevap verilmemiş olmasıdır. Burada Mustafa Kemal'in cevap yazmış fakat bu mektupların günümüze ulaşmamış olma ihtimalini de belirtmek gerekir.

6. Şeyh Ahmed Senusi'nin

Diğer Meseleler Hakkında Mektupları ve Telgrafları

Şeyh Senusi bir yerden başka bir yere doğru hareket edeceği zaman hem haber vermek hem de gerekli hazırlıkların yapılmasını rica etmek amacıyla Mustafa Kemal'e bir telgraf veya mektup yazarak kendisini durumdan haberdar etmiştir. Mustafa Kemal'de cevaben hazırlıklar için gerekli emirlerin verildiğini bildiren ve iyi yolculuk dileklerini barındıran telgraflar göndermiştir.⁹⁰ Ayrıca Şeyh Senusi gideceği yere vardıktan sonra ulaştığına dair de Mustafa Kemal'i bilgilendiren telgraf veya mektuplar göndermiştir.⁹¹ Şeyh Senusi zaman zaman rahatsızlığı dolayısıyla ya da olumsuz yol ve hava koşulları nedeniyle meydana

88 BCA, 2017-03-28 (1) 0001.

89 BCA, 2017-03-28 (1) 0058; BCA, 2017-03-28 (1) 0056.

90 CA, 01020028; CA, 01020028-2; CA, 01003701-40.

91 CA, 01020028-10; CA, 01020028-3; CA, 01020028-12; CA, 01020028-13.

gelen gecikmeleri de bildirmiştir.⁹² Mustafa Kemal de sağ salim vardığına sevindiğini ya da yolculuğun ertelenmesi veya uzun sürmesine üzüldüğünü bildiren telgraflar göndermiştir.⁹³

Şeyh Senusi Anadolu'da bulunduğu sırada zaman zaman kendisine iletilen birtakım istihbarat bilgilerini Mustafa Kemal'e göndererek bilgi vermiş ve kendi görüşlerini paylaşmıştır. Örneğin 20 Eylül 1921 (20.9.1337) tarihinde Musul'dan aldığı bir mektuba dayanarak; Irak ahali Emir Faysal'a biat etmek istemese de İngilizlerin Kürdistan halkının Faysal'a biat etmesi dolayısıyla endişeye kapıldıklarını, Kürdistan'ı İngiliz himayesine alarak bu yöndeki teşebbüsleri akim bırakmaya çalıştıklarını bildirmektedir. Bu siyasetin faaliyete geçirildiği takdirde yalnızca Kürdistan'ı değil tüm bölgeyi etkisi altına alabileceğini, dolayısıyla bu siyaseti engellemek için gerekli tedbirlerin alınması gerektiği yönünde görüş belirtmiştir.⁹⁴ Yine Mustafa Kemal'e yazdığı 23 Ekim 1921 (23.10.1337) tarihli bir başka mektubu Irak bölgesi hakkında edindiği istihbaratı ve bölgedeki aşiretlerle münasebetleri ve faaliyetleri ile ilgili bilgileri içermektedir (CA, 01020050-5). Mustafa Kemal de 4 Mart 1922 (4.3.1338) tarihli bir mektubunda Şeyh Senusi'ye; düşmanların vatanın bütünlüğü ve İslam'ın selametini suikast için gece gündüz çalıştıklarını, Kürdistan meselesini bu maksatla çıkardıklarını belirtmektedir. Düşmanın maddi silahlardan daha zararlı olan bu manevi silahlarına ve hücumlarına engel olmak üzere çalışmalarınıza yardımcı olmaları için millî meclis azalarından bazı kişileri gönderdik. Bölge halkını dalaletten korumak ve doğru yola sevk etmek üzere maneviyatlarını aydınlatmak ve himaye etmek üzere kıymetli mesailerinizi artırmanızı rica ederim, demektedir.⁹⁵ Şeyh Senusi'nin, istihbarat bilgileri dışında bölge halkının kendisine arz ettikleri sıkıntılarını da Mustafa Kemal'e ilettiği görülmektedir.⁹⁶

Yine zaman zaman Şeyh Senusi'nin önemli ve özel birtakım meseleleri görüşmek üzere Mustafa Kemal ile buluşma talebinde bulunduğu görülmektedir. Bu görüşme taleplerinden bir kısmının rahatsızlığı, maaşı ve memleketine dönmesi ile ilgili olduğu bilinmektedir. Ancak bazı görüşmelerin içeriği hakkında hiçbir bilgi yoktur.⁹⁷

Şeyh Senusi 7 Kasım 1922 (7.11.1338) tarihinde TBMM Riyasetine bir telgraf göndermiştir. Telgrafta; bütün İslam dünyasını istila etmeye kastederek anlaşmalar yapan devletlere karşı mücadele ederek büyük zaferler elde eden Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin "*fâtilh şân-ı nâm*" unvana layık ve müstahak olduğunu belirterek bu unvanla anılmasını teklif etmiştir.⁹⁸ Mustafa

92 CA, 01020028-9; CA, 01020028-11.

93 CA, 01020028-9; CA, 01020028-14.

94 CA, 01020045.

95 http://www.yeniasya.com.tr/enstitu/m-kemal-8217-in-seyh-sunusi-8217-ye-yazdigi-mektup-ilk-kez-yeni-asya-8217-da-bediuzzaman-8242-a-yapilan-8242-8242-sark-vaiz-i-umumiligi-8242-8242-teklifinin-perde-arkasi_149857 (Erişim: 1.03.2018).

96 CA, 01003701-33; CA, 01003701-28.

97 CA, 01003701-28.

98 CA, 01003701-2.

Kemal Şeyh Senusi'ye cevaben gönderdiği telgrafta; hakkında bulunan tevaccühe muhabbetle teşekkür ettiğini belirterek, buna lüzum görmediğinden Mecliste okutturmadığını bildirmiştir.⁹⁹ Bu da bir kez daha Mustafa Kemal'in tevazuunu ve makam, unvan peşinde olmadığını göstermektedir.

Şeyh Senusi yabancı devletlerin kendisiyle iletişim kurma taleplerini de Mustafa Kemal'e iletmiştir. Örneğin 30 Ekim 1922 (30.10.1338)'de yazdığı telgrafta, Miralay Kaprini'nin kendisiyle İstanbul'da İtalya Konsolosluğu'nda görüşme talebinde bulunduğunu ve kendisinin de Trablusgarp'ta devam eden tazyiklerinden dolayı ikazda bulunmak üzere görüşmek niyetinde olduğunu ifade etmiştir.¹⁰⁰ Mustafa Kemal 4 Kasım 1922 (4.11.1338) tarihli cevabında "Mîr-alâÿ Kaprini ile temâss edilmesi şimdilik siyâseten muvâfık görülememektedir" diyerek, görüşmemesi yönünde görüş bildirmiştir.¹⁰¹ Şeyh Senusi de 14 Kasım 1922 (14.11.1338) tarihli telgrafında "irâdeye tevîfikan Kaprini'nin mülâkâtından sarf-ı nazar edildi" sözleriyle görüşmeyi reddettiğini bildirmiştir.¹⁰²

Şeyh Ahmed Senusi, 14 Ağustos 1924 (14.8.1340) tarihli mektubunda, daha önce Latife Hanım'ın şal arzu ettiğini hissettiği için Afrika'ya yazdığını ve gönderilen bir adet şal ile bir adet Afrikalı kadınların kullandıkları başörtüyü kendisine hediye olarak gönderdiğini yazmaktadır.¹⁰³ Mustafa Kemal de 24 Ağustos 1924 (24.8.1340) tarihinde kendisine cevaben bir mektup yazarak teşekkür etmiş ve eşinin de gönderilen hediyelerden dolayı memnun olduğunu ve teşekkür ettiğini ifade etmiştir.¹⁰⁴

Şeyh Senusi ve Mustafa Kemal arasındaki yazışmalardan ikilinin arasındaki samimiyetin derecesini anlamak mümkündür. Şeyh Senusi'nin bir mektubunda "Hele zât-ı devletleriyle ilk mülâkatımdan beri beslediğim hürmet, muhabbet, samîmiyet lâ-yetezelzeldir [sarsılmaz]. Sizi bütün mevcûdiyetimle sever ve hassaten dînî, vatanî sâmî ikdâm, cedd ve içtihadınızı ne türlü takdîr edeceğimi bilemiyorum."¹⁰⁵ diyerek duygularını ifade ederken bir başka mektubunda "Zât-ı âlîlerine karşı husûsî ubûdiyyet ve ihtirâmım son derecededir. Biz bir şahs-ı vahîd [tek] gibiyiz ve aramızda ayrılık görmüyorum"¹⁰⁶ ifadelerini kullanmaktadır. Mustafa Kemal ise muhtemelen konumu dolayısıyla, daha resmi bir dille ancak samimi bir şekilde Şeyh Senusi'ye karşı hürmetini bildirmiştir. Ancak birkaç kez, daha samimi olarak "bizzat Tarsus'a gelerek zât-ı âlîlerini ziyâret ve ellerinizi öpmek şerefiyle mübâhî [övünen] olacağım efendim"¹⁰⁷ şeklinde ifadeler kullandığı görülmektedir.

99 CA, 01003701-1

100 CA, 01003701-7.

101 CA, 01003701-6.

102 CA, 01003701-8.

103 CA, 01015024-603.

104 CA, 01015024-602.

105 CA, 01003701-22.

106 ATASE, İSH, 653/162aa.

107 CA, 01003701-6.

Sonuç

Bu çalışmayla, Şeyh Senusi'nin Ankara'ya Vahdettin tarafından Ankara Hükümeti ile İstanbul Hükümeti'nin arasını bulmak amacıyla gönderildiği ya da Mustafa Kemal'in daveti üzerine Milli Mücadele'ye katıldığı yönündeki görüşlerin doğru olmadığı, aksine Şeyh Senusi'nin Kendi isteği ile Milli Mücadele'ye katıldığı kesin olarak ortaya konulmuştur.

Şeyh Senusi Milli Mücadeleye dâhil olduktan sonra her konuda direkt olarak Mustafa Kemal ile yazışmıştır. Bu yazışmaların maaşı ile ilgili konulardan tebrik telgraflarına kadar çok çeşitli konularda yapıldığı görülmektedir. Özellikle yazışmalarında sürekli Mustafa Kemal'e muzafferiyet dileklerinde bulunduğu ve Türk ordusunun elde ettiği zaferlerden dolayı özel olarak hem orduya tebliğ edilmek üzere hem de Mustafa Kemal'e tebrik telgrafları gönderdiği görülmektedir. Şeyh Senusi'nin bu tutumu ordunun motivasyonu için önem arz etmektedir. Zira Şeyh Senusi, halk arasında geçtiği toprakların işgal edilemeyeceği inancı hâkim olan bir din adamıdır. Kaldı ki Mustafa Kemal'in Şeyh Senusi'ye zafer müjdesi vermek için gönderdiği telgrafların amacı biraz da bunun için olmalıdır. Ayrıca Şeyh Senusi zaman zaman aldığı istihbarat bilgilerini ve bölge halkının kendisine arz ettikleri sıkıntılarını da Mustafa Kemal'e ileterek Ankara'nın bölgenin nabzını tutmasında yardımcı olmuştur. Yine Şeyh Senusi'nin saltanatın kaldırılması hususunda tebrik telgrafi göndermesi, halk nezdinde inkılapları desteklemesi açısından önem arz etmektedir.

Şeyh Senusi ve Mustafa Kemal arasındaki yazışmalarda ikilinin oldukça samimi ifadeler kullanmaları dikkat çekmektedir. Ancak Mustafa Kemal'in 12 Ekim 1922 (12.10.1338)'de Şeyh Senusi'nin isteği üzerine görüşmek için gerekli hazırlıkların hızlandırılacağına dair cevabı ve 2 Kasım 1922 (2.11.1338)'de Adana Havalisi Kumandanı Muhiddin Paşa'ya Adana'ya gelerek Şeyh Senusi ile görüşmek istediğini bildirdiği telgraftan sonra çoğu konudaki yazışmaların tek taraflı kaldığı görülmektedir. Şeyh Senusi Mustafa Kemal'e çeşitli vesilelerle seyrek de olsa yazmaya devam etmiş ancak Mustafa Kemal Şeyh Senusi'nin 15 Ağustos 1923 (15.8.1339) tarihindeki telgrafını Heyet-i Vekile Reisi'ne havale etmiş ve bundan sonra tebrik telgrafları dışında kalan konulara pek cevap vermemiştir. Bunun nedeni daha önce de belirtildiği gibi, Şeyh Senusi'nin memleketine dönebilmek için yabancı devletlerle görüşmesi ve Mustafa Kemal'in bunu Muhiddin Paşa'dan öğrenerek Şeyh Senusi'ye kırılmış olması olabilir. Burada yazışmaların tamamının elimizde bulunmaması nedeniyle farklı bir değerlendirme yapmak da gereklidir. Her ne kadar yazışmaların çoğu elimizde olsa da bazı eksiklerin olduğu yazışmaların içeriğinden anlaşılmaktadır. Mustafa Kemal Şeyh Senusi'ye cevap yazmış ancak bu belgeler günümüze ulaşmamış olabilir. Fakat buradaki önemli noktalardan biri Şeyh Senusi'nin

de bu tarihlerden sonra meselelerini daha çok Heyet-i Vekile Reisi'ne yazmış olmasıdır. Bu konuda yapılabilecek bir başka yorum da Millî Mücadele'nin fiilen sona ermesi, din adamlarına çok fazla ihtiyaç kalmamış olması, dolayısıyla devlet işleriyle oldukça yoğun olan Mustafa Kemal'in bu meselelerle uğraşmak istemeyerek Heyet-i Vekile Reisi'ne havale etmiş olma ihtimali olabilir.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynakları

Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi

T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

T. C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi

II. Süreli Yayınlar

Hakimiyet-i Milliye

Yenigün

İkdam

Resimli Anadolu Hediyesi

Tevhid-i Efkar

Varlık

III. Kitaplar

Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri, IV, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2006.

Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri, IV, TTK Yay., Ankara, 1991.

ELEMANA, Nagehan, "Milli Mücadele'nin Dini Önderlerinden Şeyh Ahmed Senusi'nin Tarsus ve Mersin'de İkametleri ve Türkiye'den Ayrılışı", *Journal of Universal History Studies*, 1/1, 2018, ss. 22-43.

ELEMANA, Nagehan, *Milli Mücadele Dönemi'nde Anadolu'da Şeyh Ahmed Senusi (1918-1924)*, Mersin Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mersin, 2020.

- ERTÜRK, Hüsamettin, *İki Devrin Perde Arkası*, (Röp. Samih Nafiz Tansu). İlgü Kültür Sanat, İstanbul, 2016.
- GAZZİNİ, Claudia Anna, *Jihad in Exile: Ahmad al-Sharif al-Sanusi 1918-1933*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Princeton University, ABD, New Jersey, 2004.
- HOLMES, Mary Caroline, *Urfa'da Ermeni Yetimhanesi 1919-1921*, (Çev. Vedü İlmen), Yaba Yayınları, İstanbul, 2017.
- JAESCHKE, Gotthard, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, I*, TTK Yayınları, Ankara, 1989.
- KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi, IX*, TTK Yayınları, Ankara, 1999.
- TANYOL, Cahit, *Atatürk ve Halkçılık*. İş Bankası Yayınları, Ankara, 1984.
- ÜNAL, Muhittin, *Miralay Sami Günsav'ın Kurtuluş Savaşı Anıları*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1994.

IV. İnternet Kaynakları

http://www.yeniasya.com.tr/enstitu/m-kemal-8217-in-seyh-sunusi-8217-ye-yazdigi-mektup-ilk-kez-yeni-asya-8217-da-bediuzzaman-8242-a-yapilan-8242-8242-sark-vaiz-i-umumiligi-8242-8242-teklifinin-perde-arkasi_149857 (Erişim: 1.03.2018).

Extended Abstract

Sheikh Ahmed Sanusi, a North African sect sheikh, participated in the War of Independence and played an important role in the organization of society as a cleric. During this process, they communicated with Mustafa Kemal by sending many telegrams and letters to each other on various issues.

With this study, it has been proven that the views that Sheikh Senusi was sent to Ankara by Vahdettin to find peace between the Ankara Government and the Istanbul Government or that he participated in the War of Independence upon the invitation of Mustafa Kemal are not true, on the contrary, Sheikh Senusi went to the National Struggle at his own request. It has been established with certainty that he participated in the struggle.

After Sheikh Sanusi joined the National Struggle, he corresponded directly with Mustafa Kemal on every issue. It is seen that these correspondences were made on a wide variety of subjects, from salary-related issues to congratulatory telegrams. Especially in his correspondence, it is seen that he constantly wished victory to Mustafa Kemal and sent congratulatory telegrams to Mustafa Kemal for the victories achieved by the Turkish army, both to be communicated to the army. This attitude of Sheikh Senusi is important for the motivation of the army. Because Sheikh Sanusi is a cleric whose belief among the people is that the lands he passed through cannot be invaded. Moreover, the purpose of the telegrams that Mustafa Kemal sent to Sheikh Sanusi to give him the good news of victory must have been partly for this purpose. In addition, Sheikh Sanusi helped Ankara to keep its finger on the pulse of the region by conveying the intelligence information he received from time to time and the problems of the people of the region to him. Again, Sheikh Sanusi's sending a congratulatory telegram regarding the abolition of the sultanate is important in terms of supporting the reforms in the eyes of the public.

It is noteworthy that in the correspondence between Sheikh Sanusi and Mustafa Kemal, the two used very sincere expressions. However, Mustafa Kemal's reply on 12 October 1922 (12.10.1338) that the necessary preparations for the meeting would be accelerated upon the request of Sheikh Sanusi, and on 2 November 1922 (2.11.1338) he came to Adana to Adana Airport Commander Muhiddin Pasha. After the telegram in which he stated that he wanted to meet

with Sheikh Sanusi, it seems that correspondence on most issues remained one-sided. Sheikh Senusi continued to write to Mustafa Kemal, albeit infrequently, on various occasions, but Mustafa Kemal referred Sheikh Senusi's telegram dated 15 August 1923 (15.8.1339) to the Chairman of the Deputy Committee, and from then on, he did not respond to matters other than congratulatory telegrams. The reason for this, as mentioned before, may be that Sheikh Senusi negotiated with foreign states in order to return to his country and Mustafa Kemal learned this from Muhiddin Pasha and was upset with Sheikh Senusi. Since we do not have all the correspondence here, it is necessary to make a different evaluation. Although we have most of the correspondence, it is understood from the content of the correspondence that there are some missing items. Mustafa Kemal wrote a reply to Sheikh Sanusi, but these documents may not have survived to the present day. However, one of the important points here is that Sheikh Sanusi mostly wrote about his issues to the Chairman of the Deputy Committee after these dates. Another interpretation that can be made on this issue may be that the War of Independence actually ended and there was no need for clergy anymore, so Mustafa Kemal, who was very busy with state affairs, did not want to deal with these issues and referred them to the Head of the Deputy Committee.

The study also allows us to closely observe the relationship Mustafa Kemal established with a cleric during the War of Independence. It also shows once again how effective the role of the clergy was in the organization of a Muslim society and how important it was in terms of the course and sociocultural dynamics of the War of Independence.